

CONCLUSIE

Coen Brummer en Simon Otjes

‘Wij zijn geen politici,’ schreven de initiatiefnemers van D66 in hun *Appel* in 1966. Ze presenteerden zich als een ‘groep landgenoten’ die bij elkaar waren gebracht door ‘een gevoel van hachelijkheid aangaande sommige verschijnselen in onze parlementaire democratie’. Hoewel dit beeld van buitenstaanders in de politiek niet helemaal recht doet aan de werkelijkheid (in 1969 becijferde de socioloog J.J. Godschalk dat 25 van de 36 initiatiefnemers eerder al actief lid van een politieke partij waren geweest¹), laat het wel duidelijk zien waar het jonge D66 zichzelf positioneerde: buiten het politieke systeem, dat de initiatiefnemers alleen binnentraden vanuit de wens het te veranderen.

In de afgelopen 55 jaar ontwikkelde D66 zich met horten en stoten tot een partij die ook binnen het politieke systeem een rol voor zichzelf vond. De Democraten namen deel aan het landsbestuur in zeven kabinetten en de partij werd, in de woorden van *NRC*-journalisten Annemarie Kas en Thijs Niemantsverdriet, ‘meester in het sluw spelen van het politieke spel’.² De afgelopen tien jaar is een werkbare coalitie in Den Haag zonder constructieve rol voor D66, hetzij in kabinet, hetzij in oppositie, zelfs ondenkbaar. Het laat zien dat het raar kan lopen in de politiek. Maar ook dat D66 vandaag een andere partij is dan bij de oprichting in 1966.

In de inleiding van dit boek werd de vraag opgeworpen in welke mate D66 vandaag nog fundamenteel anders is dan de andere partijen. Het ligt voor de hand dat D66 tegenwoordig meer een besturende dan een bestormende partij is. Maar betekent dit dat D66 een partij is geworden als alle andere? Zijn de verschillen tussen D66 en de andere partijen kleiner geworden? En als dit zo is, komt dit dan door een normalisering van D66 of doordat andere partijen meer op D66 zijn gaan lijken? In deze conclusie hopen we hier een antwoord op te geven.

Tussen 1966 en 2021, zo laat Klei zien in zijn bijdrage, maakte D66 een ontwikkeling door: meer en meer werd D66 een partij die binnen de spelregels van het bestaande systeem politiek bedreef. De ambitieuze – en misschien wel onbezonnen – plannen over het doen ontploffen van het partijbestel en het radicaal democratiseren van samenleving en politiek van het vroege D66 maakten plaats voor bedachtzame hervormingsgezindheid. Ontegenzeggelijk is daarmee iets ‘revolutionairs’ verloren gegaan. Het past bij het beeld van de roerige jaren zestig en de verzakelijking van politiek en bestuur die optrad in de decennia die daarop volgden. Maar wie met een open blik de geschiedenis van D66 beziet, moet concluderen dat het revolutionaire elan van D66 eigenlijk altijd zuinigjes werd uitgedragen als het ging om concrete politiek. Medeoprichter Hans van Mierlo was waarschijnlijk het meest serieus in zijn wens van een nieuw politiek bestel, maar al vanaf de oprichting van D66 was er debat in de partij én de Kamerfractie over de vraag hoe wenselijk de eenzijdige nadruk op democratisering nu precies was. Al ten tijde van de komst van Jan Terlouw als politiek leider leek er consensus te zijn dat D66 een normale politieke partij moest zijn.

Onderdeel van deze ontwikkeling tot ‘normale’ politieke partij is dat D66 gaandeweg drie typische onderdelen van het zijn van een partij accepteerde: het staan in een politieke traditie, het hebben van een gedachtegoed en het onderdeel zijn van een internationale familie. Zoals Brummer in zijn hoofdstuk laat zien was er ook voor de komst van D66 een lange traditie van links-liberalisme in de Nederlandse politiek. De periode 1946-1966 – waarin er geen georganiseerd links-liberalisme bestond – was daarmee een opvallende uitzondering. Hoewel de D66'ers van het eerste uur verdeeld waren over de vraag of zij in een links-liberale traditie stonden, is dit anno 2021 geen onderwerp van debat meer in de partij. Dit blijkt ook uit de bijdrage van Hansma en Lucardie, die beschrijven hoe D66 zich ontwikkelde tot een partij die het ‘sociaal-liberalisme’ aanhangt. D66 danste lang om dit label heen. Pas in 1998 omarmden de Democraten het etiket, terwijl de partij in feite al jarenlang die combinatie van individuele zelfontplooiing en gelijke kansen onderschreef. Het opvallende is dat de keuze van D66 voor dit label samenviel met de jaren van paars,

de coalitie van PvdA, vvd en D66 die mogelijk was gemaakt door de derde weg binnen de sociaal-democratie en de keuze van de vvd om met louter progressieve partijen te regeren. Ook toen het politieke klimaat veranderde door de opkomst van het rechts-populisme in de landelijke politiek, hield D66 vast aan de sociaal-liberale, pro-Europese en progressieve idealen uit de jaren negentig. Deze kregen meer nadruk dan de democratiseringsagenda die de drijvende kracht achter de oprichting van D66 was. Anno 2021 hangt D66 net als de andere gevestigde partijen een 'isme' aan en is het in die zin 'genormaliseerd'. Echter, juist door de pro-Europese, kosmopolitische en progressieve oriëntatie verwierf D66 zich een eigen positie.

Deze programmatische en ideologische trends komen samen in de relatie van D66 tot de Europese liberale familie, zoals beschreven door Otjes. Hier zien we duidelijk de normalisering van D66. Waar D66 aanvankelijk wilde dat zich één pan-Europese pro-Europese progressieve partij zou vormen, liet het deze gedachte varen om zich – na veel interne strubbelingen – aan te sluiten bij de Europese liberale familie. Hierin verwierf de partij zich een sterke positie, naast de grote (en soms kleinere) Europese broer vvd.

Leiders, leden en kiezers

De veranderingen die D66 doormaakte in de afgelopen 55 jaar en de verschillende politiek leiders beïnvloedden elkaar wederzijds, zo laat Smeets zien in zijn bijdrage. Waar Van Mierlo de belichaming was van een gewenste brede ommekeer in de politieke cultuur, opereren latere leiders als Terlouw, Alexander Pechtold en Sigrid Kaag strategisch binnen de bestaande spelregels.

Ook drukten partijleiders hun stempel op de partij zelf, zoals Voerman schetst, en dat met betrekking tot zowel de organisatie als de cultuur. D66 is niet meer de enige partij die op basis van one person, one vote beslist en waar de leden de kandidatenlijst vaststellen en de lijsttrekker aanwijzen – eerst door een ledencongres en vanaf 2006 door een referendum. In dat opzicht heeft het peloton de afstand tot de koploper weten in te lopen. Ondanks het democratische ideaal van D66 weegt de stem van partijprominenten en partijleiders in de praktijk geregeld zwaarder dan die van gewone leden. In die zin is de oerdemocratische

partij meer gaan lijken op de andere partijen. Sinds Robert Michels weten we dat '[d]ie Demokratie führt zu Oligarchie'³ en D66 is geen uitzondering op deze regel. Van Holsteyn en Den Ridder laten zien dat de leden van D66 feilloos doorhebben dat hun stem in de praktijk minder zwaar weegt dan die van fractievoorzitters en bewindspersonen. Deze trend is met name in de periode-Pechtold versterkt.

Waar het gaat om de kiezers, komen Van Holsteyn en Irwin enerzijds en De Jong en Van der Kolk anderzijds op basis van hun eigen materiaal tot vergelijkbare conclusies. In het huidige electorale landschap heeft D66 duidelijk een eigen niche van jonge, hoogopgeleide, stedelijke kiezers. In de jaren zeventig deed de partij het uitzonderlijk goed in zuidelijk Nederland, waar katholieke kiezers zich losmaakten van hun verzuilde verbanden. In de vroege jaren negentig deed D66 het juist beter onder middelbaar opgeleiden dan onder hogeropgeleiden, en in deze periode is D66 ook juist sterk vertegenwoordigd onder kiezers in Vinex-steden in de Randstad. Parallel aan de verschuiving van D66 naar partij van hogeropgeleiden tempert het enthousiasme voor democratische vernieuwingen dat de partij ooit zo kenmerkte. In het electoraat heeft D66 altijd een eigen, zij het veranderend, electoraat bediend.

De toekomst van D66 als 'systeempartij'

Waar we in de inleiding de opkomst van D66 in de politiek beschreven als die van een *challenger party*, is dat anno 2021 niet (meer) het geval. D66 is niet langer een nichepartij die nieuwe niet-economische thema's benoemt, maar een partij met een brede en ambitieuze sociaal-economische hervormingsagenda met investeringen in onderwijs en duurzaamheid en met een pro-Europese visie. Maakt dat D66 tot een *dominant party*, de tegenhanger van de *challenger party* in het werk van de politicologen Catherine de Vries en Sara Hobolt?⁴

Dat gaat misschien te ver. In het Nederlandse politieke bestel heeft geen enkele partij een duurzame dominante positie. D66 is gaan behoren tot de mainstream van het partijenlandschap, de gevestigde politieke partijen die in wisselende coalities de afgelopen decennia Nederland bestuurden. In die zin is D66 anno 2021 misschien het best te omschrijven als 'systeempartij' die niet langer de gevestigde orde wil bestormen, maar opereert binnen het politieke systeem, door een

rol te nemen in het besturen van het land, bondgenootschappen aan te gaan met wisselende partijen, om zo gewenste hervormingen aan meerderheden te helpen, zowel binnen als buiten kabinetten.

D66 is daarmee wel degelijk genormaliseerd, zowel door zelf meer op gevestigde politieke partijen te gaan lijken als doordat andere partijen – met name op het gebied van ledendemocratie – meer op D66 zijn gaan lijken. Dit betekent echter nog niet dat D66 hiermee een partij als alle andere is. Zoals we in de bijdragen in dit boek zagen, bekleedt de partij een unieke positie door de combinatie van ideologische oriëntatie (pro-Europees, kosmopolitisch en progressief), kiezers- en ledenprofiel (hogeropgeleid en stedelijk) en houding in de politiek (constructief meebesturen in coalitie en oppositie).

Betekent de status van systeempartij dat D66 tot in het einde der dagen zal bestaan? In de geschiedenis die dit boek beschrijft, heeft D66 te vaak aan de rand van de afgrond gestaan om dat met zekerheid te zeggen. ‘Regeren is halveren’ was het adagium van D66 tot de succesvol verlopen Tweede Kamerverkiezingen van 17 maart 2021. Deelname aan een coalitie, een onhandige opstelling in een groot politiek vraagstuk, de val van een politiek leider: alle kunnen ze de partij naar de afgrond brengen. Drie keer wist D66 als een feniks uit zijn as te verrijzen, maar prestaties uit het verleden zijn geen garantie voor de toekomst.

Wel lijkt het erop dat er in veel Europese landen ruimte is voor een pro-Europese, progressieve, kosmopolitische sociaal-liberale partij, die de noodzaak ziet klimaatverandering aan te pakken en een rol te spelen op het internationale podium. Er is hier zeker een electoraat voor van hogeropgeleide kiezers, bijvoorbeeld in universiteitssteden. In Frankrijk heeft Macron een dergelijke partij, La République En Marche, in enkele maanden uit de grond gestampt. Dit deed de harten van een aantal D66'ers sneller kloppen. In Duitsland wordt die plek op dit moment ingenomen door Bündnis '90/Die Grünen. De realo-vleugel hiervan is niet van D66 te onderscheiden.

D66 heeft in Nederland geen alleenrecht op deze positie, want de pan-Europese federalisten van Volt richten zich bijvoorbeeld ook op deze niche, maar de partij staat sterk om deze positie de komende jaren verder uit te bouwen. Onvermijdelijk zal dit met horten en stoten gaan, met nederlagen en overwinningen. In het hedendaagse

politieke landschap, waarin de tegenstelling groeit tussen lager- en hogeropgeleiden en tussen globaliseringsoptimisten en -pessimisten, is er duidelijk ruimte voor een partij als D66 die ernaar streeft met progressief beleid de tegenstellingen te overbruggen. Het behouden van die positie is, 55 jaar na de oprichting van een partij die begon als democratisch experiment, een zoektocht naar balans. Tussen idealisme en realpolitik. Tussen politiek vernieuwen en verworven macht behouden. Tussen, kortom, bestormen en besturen.